

УДК 37(09)(477. 65)“...19”

О. В. ФІЛОНЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент
Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА НА ЄЛИСАВЕТГРАДЩИНІ В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ.: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У статті висвітлено здобутки сучасних науковців з вивчення персоналій Єлисаветградщини в першій третині ХХ ст., більшість з яких маловідомі широкому загалу. Окреслено специфіку персоналістського напрямку в дослідженнях з історії педагогічної думки в регіоні. Виокремлено педагогічні ідеї представлених персоналій для подальшого творчого використання в сучасній педагогічній практиці.

Ключові слова: історіографія, дослідження, науковці, персоналії, Єлисаветградщина, педагогічні ідеї.

Цілком закономірно, що в період переоцінки та переосмислення існуючих істин головне місце в освіті займає потенціал вітчизняної педагогічної думки. Одним із напрямів історико-педагогічних досліджень є вивчення спадщини педагогів минулого. Вивчення ідей, поглядів, концепцій визначних культурно-освітніх діячів і педагогів минулого збагачує й урізноманітнює наші уявлення про історико-педагогічний процес, а відтак сприяє його новому прочитанню, відкриває його нові грані, новий зміст, нові цінності досліджень.

Сучасні вимоги щодо посилення особистісно орієнтованого принципу в навчанні й науці актуалізували концепт персоналізму, який обґрунтовує ідею сприйняття людини як самодостатнього індивіда в усій повноті конкретних проявів і закликає до реалізації їх творчого потенціалу. Не випадково “персоналістський напрям”, що завжди був провідним в історико-педагогічній науці, на сучасному етапі помітно активізувався.

Виняткового значення набуває формування “персоналістського” напрямку в наукових дослідженнях [14, с. 37]. Як зазначає академік О. Сухомлинська, “педагогічна думка завжди персоніфікована – на ній лежить відбиток особистості її носія з його смаками, поглядами, віруваннями та уподобаннями” [14, с. 36].

Виходячи з цього, останніми роками активізувалися дослідження, у яких надано науково обґрунтовану оцінку діяльності педагогічних персоналій, які “працювали в царині розвитку національної педагогічної думки, підносили українську педагогіку як невід’ємну складову національної культури” [14, с. 39].

Дослідженню теоретико-методологічних проблем вивчення української педагогіки в персоналіях ХХ ст. присвячені наукові розвідки О. Адаменко, Л. Березівської, Л. Бондар, Т. Завгородньої, Н. Дічек, В. Майбороди, Л. Пироженко, Т. Самоплавської, О. Сухомлинської, В. Федяєвої,

Т. Філімонової та ін., які сприяють осмисленню та узагальненню генези вітчизняної освіти. У руслі наукового дискусю вони визначають інструментарій і методичні підходи до вивчення й інтерпретації ідей і поглядів відомих і менш знаних педагогів і освітніх діячів різних історичних періодів. Переосмислення їх творчої спадщини відкриває нові підходи й можливості вивчення історико-педагогічних явищ.

Тому аналіз праць і життєвого шляху педагогів, науковців, громадських діячів, які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної науки і яких свого часу не було належно оцінено, залишається актуальним.

Слід відзначити, що, на жаль, авторами історико-педагогічних досліджень допоки не вдалося адекватно представити педагогічні персоналії відповідно до їх реального внеску в розвиток вітчизняної педагогічної думки. Плеяда потужних постатей української педагогіки Єлисаветградщини першої третини ХХ ст. фактично “випала” з поля зору дослідників.

Розширення ареалу української педагогічної думки стимулювало персоналізацію педагогічного процесу на регіональному рівні.

Мета статті – здійснити аналіз основних джерел з розвитку педагогічної думки на Єлисаветградщині в першій третині ХХ ст.

Наприкінці ХХ ст. здійснено краєзнавчі дослідження регіону, у тому числі й щодо розвитку освіти на Єлисаветградщині в різні історичні періоди. Виокремлено не численну, але перспективну групу публікацій краєзнавчого характеру, які присвячені вивченню життєдіяльності визначних діячів досліджуваного періоду. Їхній доробок яскраво засвідчує визначальну в розвитку вітчизняної педагогічної персоналістики тенденцію “регіоналізації”, коли науковці зосереджуються на вивченні життєдіяльності своїх земляків.

Зокрема, на основі синтезу нагромадженого матеріалу з’являються змістовні інформаційно-довідкові видання про педагогів і просвітителів, що відіграли вагому роль у розвитку освіти на Єлисаветградщині. Це праці В. Боська “Визначні постаті Степової Єлади: до 250-річчя заснування фортеці Святої Єлисавети, міста Єлисаветграда та 65-річчя утворення Кіровоградської області” (2004 р.) [1], “Історичний календар Кіровоградщини на 2014 рік. Люди. Факти. Події” (2014 р.) [2]. Подано насичені в інформативному плані біографії педагогів, просвітників. Комплексне ознайомлення з ними дає уявлення про соціокультурне середовище, в якому формувалася і працювала інтелектуальна еліта краю.

Важливим “барометром” педагогічної персоналістики залишаються статейні матеріали, що відображають як традиційні, так й інноваційні тенденції її розвитку. Вони здебільшого відображають окремі аспекти ширших комплексних досліджень, тож увиразнюють наукову тенденцію щодо поглиблення персоналізації освітньо-педагогічного процесу.

На відзначення заслугує видання “Єлисавет” – додаток до обласної газети “Народне слово”, який у 1992–1993 рр. виходив під редакцією крає-

знавця О. Чуднова, в якому друкували серію статей, присвячених педагогам і громадським діячам Єлисаветградщини.

Поступ у вивченні педагогічних персоналій відображає поява дисертаційних і монографічних досліджень, висвітливши таким чином цілісну систему наукових поглядів, що становлять важливий внесок у розвиток української педагогічної науки.

Відзначимо, що аналітичні дослідження по суті зосереджені на вивченні двох визначних постатей досліджуваного періоду В. Харцієва і П. Рябкова. Крім присвячених їм історико-педагогічних праць, важливі аспекти їх педагогічно-просвітницької діяльності піднімають у численних різнопрофільних роботах.

Зокрема, діяльність В. Харцієва як керівника Єлисаветградського громадського комерційного училища фрагментарно розглянуто в дослідженнях О. Гур'янової, В. Постолатія. Творчості педагога присвячені окремі публікації В. Боська, А. Кави, Н. Калініченко, В. Чернецького.

Помітний внесок у вивчення і популяризацію постаті В. Харцієва належить В. Чернецькому. У серії своїх статей дослідник, окрім вже відомих сторінок біографії, подав ґрунтовний аналіз наукових здобутків ученого. Зокрема, у своїй статті “Український педагог В. І. Харцієв (нові сторінки біографії)” (1993 р.) автор відмітив, що відправною для В. Харцієва була ідея національної освіти, яка виявлялася через призму розуміння мови як компонента культури, духовного життя. Визначення тенденцій пошуку єдиної концепції національної освіти В. Харцієв убачав у вивченні досвіду європейської освітньої системи. Порівнюючи фактори, які детермінували розвиток як вітчизняної освіти, так і країн Європи, він намагався направити зусилля практичного шкільництва на формування громадсько-педагогічної думки про нові педагогічні теорії в галузі виховання, дидактики й методики навчання. Висвітлюючи громадсько-просвітницьку діяльність, автор звертає увагу на те, що основою гуманного державного перетворення є збереження національної культури, патріотизм, громадянська свобода, рівність, просвіта народу [17, с. 2–7].

На системне осмислення різнобічного доробку та життєдіяльності В. Харцієва претендує серія змістовних розвідок В. Постолатія [9; 10; 11; 12], у яких проаналізовано доробок В. Харцієва у вигляді теоретичних новацій і практичного узагальнення прогресивних ідей на основі діяльності в Єлисаветградському громадському комерційному училищі, що дає змогу говорити про оформлення цілісної авторської концепції на гуманістичних засадах. В. Постолатій акцентує увагу на прогресивному характері завдань, які ставив В. Харцієв при організації діяльності Єлисаветградського громадського комерційного училища як авторської школи: інтеграція в єдиному освітньому просторі учнів і вчителів; формування нового, відмінного від масової практики, змісту навчального процесу; гуманізація навчання і виховання; формування національно свідомих громадян держави.

Окремий інтерес становить статейна публікація Н. Калініченко “Василь Харцієв: підготовка педагогічних кадрів” (2014 р.), де автор розкрила освітні процеси на Єлисаветградщині у 20-ті рр. ХХ ст. через подвижницьку діяльність талановитого педагога Василя Івановича Харцієва та звернула особливу увагу на роль ученого в підготовці педагогічних кадрів. У статті автор повсякчас акцентує й доводить, що В. Харцієв активно сприяв становленню й розвитку педагогічної освіти в краї. Був одним із керівників педагогічних курсів, визнаних культурно-просвітницьким осередком міста, активним учасником реорганізації курсів у Педагогічний технікум, згодом в Інститут соціального виховання, Педагогічний інститут (нині КДПУ імені В. Винниченка). Н. Калініченко наголошує, що саме В. Харцієв був ініціатором створення педагогічного вишу в регіоні, став його першим ректором [6, с 57–59].

Поряд з окремими публікаціями, що визначали роль і місце В. Харцієва в розвитку вітчизняної педагогічної думки, важливим кроком до всебічного осмислення спадщини вченого стало дисертаційне дослідження А. Кави “Педагогічна діяльність і спадщина В. І. Харцієва (1866–1937 рр.)” (2014 р.). По суті її дослідження є першим комплексним науково-теоретичним аналізом поглядів і громадсько-просвітницької діяльності Василя Івановича Харцієва, де визначено основні чинники формування світоглядної позиції та процесу становлення особистості педагога. Окреслено етапи професійної та наукової діяльності обраної персоналії та схарактеризовано систему теоретико-методологічних поглядів В. Харцієва, визначено пріоритети його наукової творчості. Виявлені основні напрями, зміст його громадсько-просвітницької діяльності. У праці розкрито роль освітянина у становленні педагогічної освіти на Єлисаветградщині. Особливу увагу в дослідженні приділено аналізу внеску педагога в упорядкування видання рукописів О. Потебні. Проаналізовано своєрідність організації навчально-виховного процесу в Єлисаветградському громадському комерційному училищі. Охарактеризовано це училище як авторську гуманістичну школу В. Харцієва. Автор аргументовано доводить, що особливості організаційно-педагогічної діяльності й науково-методичної роботи педагога мали новаторський характер і посідають гідне місце в загальному контексті історії педагогічної думки другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. [5].

Зазначене стосується й осмислення наукового спадку П. Рябкова, який одержав перше предметне осмислення в дисертаційному дослідженні Т. Печериці “Українознавчі аспекти творчості Павла Рябкова (1848–1926)” (2003 р.). У праці досліджено погляди П. Рябкова на актуальні проблеми історії України, його наукові досягнення в галузі археології та українознавчу діяльність. Встановлено внесок вченого у справу збирання та збереження фольклорно-етнографічних пам’яток української культури. Простежено ідейне становлення П. Рябкова як суспільно-політичного та громадського діяча. Визначено роль і місце його наукової діяльності в загальнонаціональній науково-культурній спадщині України. Особливу увагу в до-

слідженні приділено етнографічній діяльності вченого, яка посідає центральне місце в його українознавчих пошуках [8].

Тут доречно було б зауважити, що, окрім ще одної статті О. Трибуцької “Матеріали особового фонду Павла Рябкова (до 165-річчя від дня народження відомого вченого-етнографа і громадського діяча)” (2013 р.) [15], про діяльність П. Рябкова фактично не зареєстровані такого роду розвідки. Між тим відзначимо, що до сьогодні в публікаціях науковців висвітлено переважно наукову діяльність П. Рябкова. Саме тому постає необхідність аналізу громадсько-просвітницької діяльності вченого, визначення його внеску в розвиток освітніх процесів на Єлисаветградщині.

На загальному тлі студій про творчу спадщину єлисаветградських педагогів, котрі залучилися до розвитку різних аспектів теорії й практики навчання й виховання, заслуговують на увагу праці про діячів, що зробили вагомий внесок у розвитку її окремих складових. Одним з таких прикладів слугує дисертаційне дослідження О. Притюпи “Краєзнавчі засади розвитку природничої освіти на Єлисаветградщині (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)” (2013 р.). Досліджуючи краєзнавчі засади розвитку природничої освіти на Єлисаветградщині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., автор докладно охарактеризувала педагогічну діяльність єлисаветградських педагогів-природознавців другої половини ХІХ – початку ХХ ст. та виявила особливості їх методичної роботи. Дослідниця встановила, що серед викладачів природничого профілю заслуговують на увагу викладачі Єлисаветградського земського реального училища Г. Близнін, В. Ястребов, Р. Пржишиховський. Ґрунтовне системне вивчення спадщини єлисаветградських педагогів досліджуваного періоду дало змогу автору всебічно схарактеризувати їх педагогічні ідеї про розвиток школи і виховання. О. Притюпа акцентує увагу на тому, що у своїй педагогічній діяльності вони керувалися принципами наочності та зв’язку навчання з життям; під час вивчення теоретичного матеріалу використовували різні методи (бесіда, розповідь, власний приклад, пояснення, демонстрація, спостереження, практична робота та ін.); на уроках застосовували активні форми роботи учнів (робота з наочними засобами навчання, виконання дослідів, експериментів, проведення спостережень, формулювання власних висновків, створення колекцій гірських порід і мінералів тощо). Дослідниця наголошує, що свою викладацьку діяльність педагоги поєднували із важливими науковими дослідженнями в галузі метеорології (Г. Близнін, Р. Пржишиховський), місцевої археології й етнографії (В. Ястребов), методики викладання фізико-математичних дисциплін (Р. Пржишиховський). Розкриті у дисертації методичні підходи педагогів-природознавців містять низку елементів, які є актуальними для використання в сучасному навчально-виховному процесі [13].

Те саме можна сказати про дисертаційне дослідження О. Гур’янової “Організація навчально-виховного процесу в комерційних училищах України (1894–1920 рр.)” (2007 р.). Досліджуючи організацію навчально-

виховного процесу в комерційних училищах України (1894–1920 рр.), О. Гур'янова розкрила зміст навчально-виховного процесу в авторській школі В. Харцієва. У своєму дослідженні автор відзначає, що В. Харцієв організовував навчально-виховний процес на новітніх на той час демократичних і гуманістичних засадах, прагнув досягати високих результатів навчально-виховної роботи не зовнішнім примусом і понуканням школярів, а прищепленням їм глибокої внутрішньої мотивації до оволодіння знаннями й самовдосконалення та намагався створити класні виховні середовища на засадах моралі, інтелігентності та працелюбства. Наголошено на тому, що результатом його діяльності стало створення організаційних і навчально-методичних передумов для відкриття цілої мережі подібних навчальних закладів на всій території України [4].

Разом із тим переважна більшість персоналій єлисаветградських педагогів, просвітителів досліджуваного періоду, їх творчий доробок залишалися не репрезентованими, а це означало, що українська історія педагогіки не представлена повною мірою. Тому аналіз праць і життєвого шляху єлисаветградських педагогів, громадських діячів, учених першої третини ХХ ст. залишався актуальним у контексті “персоналістського напрямку” в історії педагогіки. І ця ідея була реалізована в комплексній монографії за загальною редакцією О. Радул “Нариси з історії педагогічної думки (перша третина ХХ ст.)” (2015 р.), у якій один із розділів присвячено розвитку педагогічної думки на Єлисаветградщині в означений період, представлений педагогічно-просвітницькою діяльністю В. Харцієва, П. Рябкова, Н. Бракер та діяльністю А. Макаренка у Долинській двокласній залізничній школі, що дало змогу науково обґрунтувати вагомий внесок єлисаветградських педагогів, громадських діячів у розвиток вітчизняної педагогічної думки [7, с. 279–303].

Висновки. Характер джерельної бази й передусім предмет дослідження зумовив напрацювання типових підходів до вивчення життєдіяльності та творчої спадщини єлисаветградських педагогів і просвітителів. Така ситуація має об'єктивне підґрунтя, адже йдеться про діячів, які формувались і діяли в схожому соціокультурному середовищі. При цьому згадані праці мають “індивідуальне обличчя”, адже при їхній підготовці автори враховували особливості становлення і творчості персоналій, спиралися на доробок попередників та, головне, репрезентували власні погляди на проблему. Доробок науковців спонукає до глибшого вивчення спадку громадських діячів і педагогів, які зробили вагомий внесок у розвиток освітніх процесів на Єлисаветградщині.

Як бачимо, сучасні наукові дослідження з вивчення “персоналій” дали змогу зробити доступними для ширшого загалу суспільства педагогічно-просвітницькі ідеї творчої спадщини фахових педагогів краю, розширити та збагатити розуміння нашими сучасниками історичного шляху, який пройшла педагогічна думка Єлисаветградщини.

Список використаної літератури

1. Босько В. М. Визначні постаті Степової Елади: до 250-річчя заснування фортеці Святої Єлисавети, міста Єлисаветграда та 65-річчя утворення Кіровоградської області / В. М. Босько. – Кіровоград : Інформаційна мережа, 2004. – Ч. 1. – 376 с.
2. Босько В. Історичний календар Кіровоградщини на 2014 рік. Люди. Факти. Події / В. Босько. – Кіровоград : Центр : Укр. видавництво, 2014. – 259 с.
3. Добрянський І. А. Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / І. А. Добрянський, В. В. Постолатій ; [під заг. ред. І. А. Добрянського]. – Кіровоград, 1998. – 143 с.
4. Гур'янова О. В. Організація навчально-виховного процесу в комерційних училищах України (1894–1920 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / О. В. Гур'янова. – Кіровоград, 2007. – 255 с.
5. Кава А. А. Педагогічна діяльність і спадщина В. І. Харцієва (1866–1937 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / А. А. Кава ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2014. – 20 с.
6. Калініченко Н. А. Василь Харцієв: підготовка педагогічних кадрів / Н. А. Калініченко // Історико-педагогічний альманах. – 2012. – № 2. – С. 55–59.
7. Нариси з історії педагогічної думки (перша третина ХХ ст.) : монографія / За ред. О. С. Радул. – Кіровоград : РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2015. – 311 с.
8. Печериця Т. В. Українознавчі аспекти творчості Павла Рябкова (1848–1926) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 09.00.12 / Т. В. Печериця. – Київ : Б. в., 2003. – 20 с.
9. Постолатій В. Творець нової школи в Єлисаветграді / В. Постолатій, О. Гур'янова // Освітнє слово. – 2005.
10. Постолатій В. В. Педагогічна освіта на Кіровоградщині (1865–1965 рр.) / В. В. Постолатій. – Кіровоград, 2006. – 144 с.
11. Постолатій В. В. Розвиток комерційної освіти в Україні (1804–1920 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. В. Постолатій. – Київ, 1996. – 210 с.
12. Постолатій В. Підготовці вчителів у краї – 120 літ / В. Постолатій // Університетський меридіан. – 2001. – С. 2.
13. Притюпа О. С. Краєзнавчі засади розвитку природничої освіти на Єлисаветградщині (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / О. С. Притюпа. – Кіровоград, 2013. – 235 с.
14. Сухомлинська О. В. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі / О. В. Сухомлинська // Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – Київ, 2003. – С. 36–46.
15. Трибуцька О. А. Матеріали особового фонду Павла Рябкова (до 165-річчя від дня народження відомого вченого-етнографа і громадського діяча) [Електронний ресурс] / О. А. Трибуцька. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU.../10.pdf>.
16. Чернецький В. Видатний мовознавець і педагог В. І. Харцієв / В. Чернецький // Мовознавство. – 1968. – № 3. – С. 31.
17. Чернецький В. Н. Український педагог В. І. Харцієв (нові сторінки біографії) / В. Н. Чернецький // Єлисавет. – 1993. – С. 1–7.
18. Шаров І. Ф. З історії становлення системи народної освіти на Єлисаветградщині у 1921–1923 рр. / І. Ф. Шаров // Міжвузівська наукова конференція з історичного краєзнавства : тези доповідей. – Кіровоград, 1990. – С. 71–73.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2016.

Филоненко О. В. Педагогическая мысль на Елисаветградщине в первой трети ХХ в.: историография проблемы

В статье раскрыты достижения современных ученых по изучению персоналий Елисаветградщины в первой трети ХХ в., большинство из которых малоизвестны ши-

рокому окружению. Очерчена специфика персоналистского направления в исследованиях по истории педагогической мысли в регионе. Выделены педагогические идеи представленных персоналий для дальнейшего творческого использования в современной педагогической практике.

Ключевые слова: историография, исследования, ученые, персоналии, Елисаветградщина, педагогические идеи.

Filonenko O. Pedagogical Ideas in Elisavethrad in the First Third of the XX c.: Historiography of the Problem

The article highlights the achievements of contemporary scholars on the study of personalities of Elisavethrad in the first third of the twentieth century, most of which are little known to the public. The pedagogical ideas presented to personalities in the field of didactics, the theory and practice of education for further creative use in educational process of educational institutions. To achieve the goal using a historical and chronological analyses, the study of periodic publications: scientific papers, selected articles and encyclopedias have been made. All these works have considerable historiographical value on the disclosure of a specific topic. Contemporary research on the study of "personalities" allowed to make pedagogical and educational ideas available to a wider range of society, to expand and enrich understanding by our contemporaries the historical way that science pedagogical has done Ukraine.

The nature of sources and especially the very subject of research achievements led to typical approaches to the study of life and creative heritage of Elisavethrad teachers and educators. This situation has an objective basis, because we are talking about figures who formed and operated in a similar socio-cultural environment. Thus, the mentioned works are "personal face", because the preparation of their authors took into account the peculiarities of personalities and creativity, relied on the achievements of predecessors and, most importantly, represented his own views on the issue. Developments of scientists leads to a deeper study of inheritance social activists and educators who have made outstanding contribution to the development of educational processes of Elisavethrad.

Key words: research, scientists, personnel, Elizabethhrad, teaching ideas.